УДК: 347.941

Мамашарип кызы Багдагүл
улук окутуучу, "Жарандык укук жана процесси" кафедрасы
Төлөгөн улу Талант
ага окутуучу, "Жарандык укук жана процесси" кафедрасы

ДАЛИЛДЕР ЖАРАНДЫК СОТ ӨНДҮРҮШҮНДӨГҮ СОТ АДИЛЕТТИГИНИН НЕГИЗГИ ИНСТИТУТУ КАТАРЫ

Мамашарип кызы Багдагүл
старший преподаватель, кафедра «Гражданское право и процесс»
Төлөгөн улу Талант
старший преподаватель, кафедра «Гражданское право и процесс»

ДОКАЗАТЕЛЬСТВО КАК ОСНОВНОЙ ИНСТИТУТ ПРАВОСУДЬЯ В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ

Mamasharip kyzy Bagdagul
Senior Lecturer, Department of Civil Law and Process
Tologon uulu Talant
Senior Lecturer, Department of Civil Law and Process

EVIDENCE AS THE MAIN INSTITUTION OF JUSTICE IN CIVIL PROCEEDINGS

Ош мамлекеттик университети
Ошский государственный университет
Osh State University

Аннотация. Бул макалада жарандык сот өндүрүшүндө далилдердин өзгөчөлүктөрүн жөнгө салуучу жарандык процесстик мыйзамдардын ченемдери талданат. Соттук практиканын комплекси менен бекемделген далилдөө каражаттарына өзгөчө көңүл бурулат.

Негизги сөздөр: Конституция, жарандык процесс, соттук практика, өндүрүш, соттук далилдөө, далилдөө каражаты, судья, күбө, тараптар, эксперт, көрсөтмө, түшүндүрмө, мыйзам, юридикалык фактылар, маалыматтар, далилдөө булактары, классификация, түз-кыйыр, буюм, корутунду.

Аннотация. В данной статье анализируются нормы гражданского процессуального законодательства, регулирующие особенности доказывания в гражданском процессе. Особое внимание акцентируется на средствах доказывания, подкрепляемое комплексом судебной практики.

Ключевые слова: Конституция, гражданский процесс, судебная практика, производство, судебные доказательства, средства доказательств, судья, свидетель, стороны, эксперт, показания, объяснение, закон, юридические факты, сведения, источники доказательств, классификация, прямые икосвенные, вещи, заключение.

Abstract. This article analyzes the norms of civil procedural legislation that regulate the features of evidence in civil proceedings. Particular attention is paid to the means of proof, supported by a complex of judicial practice.

Key words: Constitution, civil process, judicial practice, production, judicial evidence, evidence, judge, witness, parties, expert, instruction, explanation, law, legal facts, data, sources of evidence, classification, direct-indirect, product, conclusion.

Илимдин ар бир тармагынын өкүлү, мейли биолог, мейли тарыхчы, таанып-билүү процессинде өзүн кызыктырган фактылар жөнүндө каалаган формадагы маалыматты колдонот.

Бирок юрист үчүн ар кандай маалымат эмес, далилдөө предметин түзгөн фактыларды, башкача айтканда, соттук далилдерди тастыктаган же жокко чыгарган маалымат гана маанилүү.

Соттук далилдер өзүнүн мазмуну боюнча адамдар тарабынан кандайдыр бир таанып-билүү ишинин процессинде колдонулган далилдерден айырмаланбаса да, мыйзамда белгиленген формага ылайык келүүгө тийиш. Болбосо, далилдерди факты катары гана кароо карама-каршылыктарды пайда кылат, анткени далилдердин мазмуну менен анын процесстик формасынын ортосунда ажырым пайда болот, ансыз соттук далилдер соттук териштирүүдө колдонулушу мүмкүн эмес. Демек, далилдөө каражаттарынан өзүнчө иш жүзүндөгү маалыматтар да, фактылык маалыматтардан өзүнчө далилдөө каражаттары да далил боло албайт. Далилдерди мыйзамда белгиленген булактан гана таанууга болот, же далил каражаттарынын жардамы менен маалымат алынат – бул белги далилдердин жол берилиши деп аталат. Жарандык иштердин сотто тез чечилиши мамлекетте иштеп жаткан далилдер системасынан көз каранды. Учурдагы Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодекси берилген фактылык маалыматтардын формасын катуу жөнгө салат. Кыргыз Республикасынын Граждандык процессуалдык кодексинин 64-б. 1-п. мыйзамда белгиленген тар-типте алынган фактылар жөнүндө маалыматтар иш боюнча далил болуп саналат,[1] анын негизинде сот талаптарды жана каршы пикирлерди негиздөөчү жагдайлардын бар же жок экендигин аныктайт. Тараптардын, ошон дой эле ишти туура кароо жана чечүү үчүн маанилүү болгон башка жагдайлар. Бул маалыматтарды тараптардын жана үчүнчү жактардын түшүндүрмөлөрүнөн, күбөлөрдүн көрсөтмөлөрүнөн, жазуу жүзүндөгү жана буюм далилдеринен, аудио жана видео жазуулардан, эксперттердин корутундуларынан алса болот. Мыйзам бузуу менен алынган далилдер юридикалык күчкө ээ эмес жана соттун чечими үчүн негиз боло албайт. Жарандык процесстик мыйзамдарда белгиленгенден башка формада алынган жана берилген фактылык маалыматтар соттук далил болуп саналбайт. Алар процессуалдык далилдер диапазонунун белгилүү чегинен тышкары тургандай.

Кыргыз Республикасынын жаңы Жарандык процесстик кодексинде далилдөө каражаттарынын спектри негизинен ошол эле бойдон калууда. Бирок кээ бир айырмачылыктарды байкаса болот. Аудио жана видео жазуулар өз алдынча институт катары далилдөө каражаттарынын катарына кирет (КРенын ЖПКнин 91-б). Бирок, экинчи жагынан, эч жерде соттук далил катары фотоматериалдар жана тасмалар тууралуу сөз жок, ошондуктан алар соттук далил болобу же жокпу, белгисиз. Ошондой эле айырмачылыктардын бири – күбөлөндүрүү институтунун конкреттүүлүгү.

Анда буга чейин күбө катары суралбай турган адамдар аныкталган жана адамдар көрсөтмө берүүдөн баш тартууга укуктуу. Башка, анча маанилүү эмес айырмачылыктар бар.

Кыргызстанда укуктук реформаны жүргүзүүдө салыштырма укукту изилдөөгө өзгөчө көңүл буруу керек экендиги талашсыз. Башка өлкөлөрдө кандай мыйзамдар кабыл алынып жатканын сурабай туруп, жаңы улуттук мыйзамдарды түзүү жаңылыштык болот. Ошондуктан, чет мамлекеттердин укутук системасындагы далилдер институтунун өзгөчөлүктөрүн жана алардын Кыргызстандагы бул институтту түзгөн укуктук нормалардан айырмасын айтуу зарыл.

КРынын Конституциясынын 94-беренесине ылайык сот адилеттигин сот гана ишке ашырат.[2] Ал эми колдонуудагы мыйзамдар сотторго өз компетенциясынын чегинде мыйзамда белгиленген мөөнөттө жарандык, эмгек, турак-жай, үй-бүлөлүк жана башка укук мамилелеринен келип чыккан иштерди туура чечүү милдетин жүктөйт. Соттун иши ар бир ишти кароо жана чечүү процессинде талаш-тартыштуу укук мамилелерине мүнөздүү болгон фактылык жагдайлар жөнүндө туура билүүгө жетишүүнү, материалдык укуктун ченемин же бир катар ченемдерин укук ченемдерин так колдонууну камсыз кылуудан келип чыгат. аныкталган юридикалык фактылар, б.а. процесстин натыйжасында соттун чечими менен процесске чейин болгон субъективдүү укуктарды коргоону камсыз кылууга же субъективдүү укуктун жок экендиги аныкталса, мындай коргоодон баш тартууга.

Ар кандай сот адилеттигин бузуу жарандардын жана укуктун башка субъекттеринин укуктарын жана мыйзам менен корголгон кызыкчылыктарын олуттуу түрдө бузат. Сот адилеттигин ишке ашыруунун

[1]Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодекси 2017-жылдын 25-январындагы № 14 [Электрондук ресурс], www.cbd.minjust.gov.kg

деңгээлин жогорулатууда жарандык сот процесси илими маанилүү роль ойнойт.

Укуктук билимдин эң маанилүү компоненттеринин бири болуп соттук далилдердин теориясы саналат, анткени далил гана түз билимге жетпеген кыйыр фактыларды аныктоого мүмкүндүк берет, б.а. укук мамилелеринин пайда болушун, өзгөрүшүн жана токтотулушун материалдык укуктун нормалары байланыштырган юридикалык фактылар.

Соттук далилдер жана соттук далилдер теориясынын өнүгүшү олуттуу кыйынчылыктар менен байланышкан, анткени ал таза юридикалык мүнөздөгү проблемаларды билим теориясынын, логиканын, психологиянын жана башка илимий билимдердин эң татаал проблемалары менен тыгыз айкалыштырат.

Соттук далилдер жана соттук далилдөө институту төмөнкү себептерден улам көңүлдү бурду. Биринчиден, ал Кыргызстандын жарандык процесстик мыйзамдарынын ажырагыс бөлүгү катары жарандык сот өндүрүшүнүн алдында турган көйгөйлөрдү чечүүдө өзгөчө маанилүү роль ойнойт, анын ичинде жарандардын, уюмдардын бузулган же талашып жаткан укуктарын, эркиндиктерин жана мыйзам менен корголгон таламдарын коргоо. Бул институт негизинен жарандык-укуктук практиканын абалын аныктайт. Жалпысынан далилдердин маңызы, процесстик мааниси жана өзгөчөлүктөрү, ошондой эле анын айрым түрлөрү жөнүндө бир катар маселелер боюнча жарандык процесстик укуктун теориясында тактыктын жоктугу фактылык жагдайларды көп учурда жетишсиз изилдөөгө алып келген себептердин бири болуп саналат, бул жарандык иштердин туура эмес чечилишине алып келет. Соттук далилдердин кандайдыр бир түрүн изилдөө үчүн далилдердин маңызы, алардын айырмалоочу белгилери жана айрым түрлөрүнүн мүнөздөмөлөрү боюнча туура баштапкы билимге ээ болуу зарыл.

Кеңири маанидеги далил же аргумент - бул биздин акылыбызды кандайдыр бир факты же абалдын чын же жалган экендигине ынандыруучу бардык нерсе. Бул жагынан алганда далил түшүнүгү логика тармагына кирет. Ал эми биздин илимдин техникалык маанисинде судьяны үчүн талаштуу юридикалык фактылардын бар же жок экендиги жөнүндө мыйзамдуу негиздер.

Далилделүүгө тийиш болгон нерсе /далилдөө объектиси/ логикалык далилдөөдө тезис деп аталат. Тезис - бул аргументтер деп аталган башка ой жүгүртүүнүн жардамы менен чын же жалгандыгы аныкталуучу ой жүгүртүү. Аргументтерден тезисти далилдөөгө өтүү далилдөө ыкмасы, демонстрация деп аталат. Башкача айтканда, логикада белгилүү ойлор, мурда далилденген позициялар далил катары иштейт. Сот ишинде, жогоруда айтылгандай, укук мамилелеринин пайда болушун, өзгөрүшүн же токтотулушун мый-зам байланыштырган реалдуу фактылардын/адамдардын аракети же аракетсиздиги, окуялар/ бар же жок экендиги далилденет. Демек, логикалык объекттен айырмаланып далилдер, сот адилеттигин ишке ашыруу процессинде далилдөө предмети өзгөчө. Демек, жарандык сот өндүрүшүндө далилдер сот тарабынан иш үчүн мааниси бар фактыларды кыйыр түрдө билүүнүн каражаты катары каралат. Кээ бир авторлор криминалистикалык далил-дерди белгилүү фактылар катары карашат, алардын жардамы менен изделип жаткан белгисиз фактыларды аныктоого болот. Соттук далилдер – бул факт, деп жазган Г.Л.Осокина,[3] мыйзамда каралган булактардан жана мыйзамда белгиленген тартипте алынган, ал сот процессинде изделип жаткан факты менен белгилүү бир байланышта, анын аркасында ал ка-ражат катары кызмат кыла алат. изделип жаткан фактынын объективдүү чындыгын аныктоо. Далилдерге факт катары гана көз караштар каршы пикирлерди жаратаарын белгилей кетүү керек, анткени алар далилдердин мазмунун анын процесстик формасынан бөлүүгө алып келет, ансыз соттук далилдерди процесске тартууга болбойт. Эгерде мыйзам чыгаруучу да-лилдерди факты катары гана айтса, анда, далилдердин жол берилиши жөнүндө ченемди КРнын Жарандык процесстик кодексинин 69-беренесине киргизүү мүмкүн эмес беле, мыйзамда жол берилиши фактылык маалыматтар менен байла-ныштырылбастан, далилдердин процесстик формасына гана тиешелүү, б.а.

[2]*Кыргыз Республикасынын Конституциясы 2021-жылдын 5-май № 59 [Электрондук ресурс], https://online.zakon.kz/ kg*

далилдөө каражаттарына. Башка багыттын өкүлдөрү соттук далилдерди кош мүнөздөгү кубулуш катары карашат. Алар «соттук далилдер» түшүнүгү эки мааниге ээ деп эсептешет, биринчиден; далилдөөчү фактылар, экин-чиден; далилдөө булагы катары. Мисалы, Д.М. Чечот[4] соттук далилдер бул бардык фактылык маалыматтар/фактылар, факты-лар жөнүндө маалыматтар/, ошондой эле мыйзамда каралган процессуалдык формаларда жагдайларды ар тараптуу жана толук изилдөө үчүн сотто пайдаланылуучу далилдөө каражаттары деп эсептейт. мыйзамдуу жана адилет чечим. Ал ушундай эле көз карашты карманат жана соттук далилдер мыйзамда каралган жана жөнгө салынган процесстик далилдөө каражаты болуп саналат деп эсептейт (тараптардын жана үчүнчү жактардын түшүндүрмөлөрү, күбөлөрдүн көрсөтмөлөрү, эксперттердин корутундулары, жазуу жүзүндөгү жана буюм далилдери) ошондой эле алардан далил катары алынган иш жүзүндөгү маалыматтар, анын негизинде сот иштин жагдайларын белгилейт. Далилдерди «кош» түшүнүгүнүн жактоочулары далилдердин бир жактуу аныктамасын жеңүүгө умтулушат, бирок ошол эле учурда алар «далил булагы» түшүнүгүн далилдердин процессуалдык формасы менен аралаштырууга жол беришет, б.а. далилдөөнүн каражаттарын булак деп атоо менен. Далил булагы же адам же нерсе, бирок далилдөө каражаттары эмес. Бул эмгектин автору соттук далилдерди бирдиктүү концепцияга айкалыштырган авторлордун позициясы эң туура көрүнөт, мында фактылык маалыматтар жана далилдөө каражаттары мазмун жана процессуалдык форма катары өз ара байланышта. КРнын Жарандык процессуалдык кодексинин 59-беренесин талдоодо соттук далилдердин укуктук табиятын мүнөздөөчү үч өзгөчөлүктү бөлүп көрсөтүүгө болот. Соттук далилдер ээ, Биринчиден, мазмуну, б.а. /далилдөө предмети болгон/ юридикалык фактылар жөнүндө маалыматтар, ишти туура чечүү үчүн маанилүү болгон башка жагдайлар /далилдик фактылар, процесстин жүрүшү жана айрым процесстик аракеттерди жасоо үчүн маанилүү фактылар, алардын белгилениши сот үчүн тарбиялык милдеттерди аткарууга зарыл болгон фактылар/. Бул маалымат салыштырмалуулук касиетине ээ. Экинчиден, мыйзамда далилдөөнүн каражат катары көрсөтүлгөн процессуалдык форма. Үчүнчүдөн, далилдөөчү маалыматтарды жана далилдөө каражаттарынын өзүн алуунун жана изилдөөнүн белгилүү бир процесстик тартиби. Далилдөөнүн кандай болбосун тарабын жок кылуу бүтүндөй далилдерди жок кылат. Ошентип, соттук далилдердин маңызын далилдөө каражаттарына же фактыларга гана кыскартууга болбойт, анткени процесстик далилдөө кара-жаттары фактылар жөнүндө маалымат берүү функциясын гана аткарат, ал эми соттук далилдердин маңызы фактыга кыскарса, анда сот процессинде пайда болгон прак-тикалык маселелерди туура чечүү мүмкүн болбой калат. Далилдөө каражаттарын соттук далилдердин аныктамасынан чыгарып салууга жол берилбейт, анткени алар изилдөөнүн объектиси болуп саналат жана алардын негизинде изделип жаткан фак-тынын далили жөнүндө тыянак чыгарылат. Фактылар жөнүндө маалымат катары соттук далилдердин мазмуну жөнүндөгү маселе юридикалык адабиятта талаштуу бойдон калууда. Мыйзамда “фактылар жөнүндө маалымат” термини колдонулат /п. 1, ст. 64 КРнын ЖПКси/, бирок теориялык жактан ага ар кандай түшүндүрмөлөр берилген. Кээ бир авторлордун пикири боюнча, фактылар тууралуу маалыматты, фактылардын өзү да түшүнүү керек. Фактылар жөнүндө маалымат – бул иш үчүн мааниси бар ар кандай фактылар жөнүндө маалыматтардын жыйындысы, алар жөнүндө сот үчүн жеткиликтүү болгон бардык маалыматтар. Фактылар жөнүндө маалымат соттук далилдердин логикалык өзөгүн түзөт, анткени алар сотко фактылар жөнүндө ойду маалымдайт, б.а. логикалык категориялар түрүндө. Фактылар жөнүндө маалымат чындыктын фактыларынын чагылдырылышы болуп саналат жана ошон-дуктан алар жөнүндө маалыматты алып жүрөт. Фактылар жөнүндө маалымат сөзсүз түрдө мыйзамдын талаптарына жооп бериши керек. Бул маалыматтарды тараптардын жана үчүнчү жактардын түшүндүрмөлөрүнөн, күбөлөрдүн көрсөтмөлөрүнөн, жазуу жа-на буюм далилдеринен, аудио жана видео

[3]Осокина Г.Л. Проблемы иска и права на иск. – Томск, 1981. – Б.21 – 24; Юдельсон К.С. советтик граждандык процесс. – М., 1985. – Б.200.
[4]Гражданский процесс Н.А.Чечина, Д, М.Чечот. – М., 2000.

материалдарынан, эксперттердин корутундуларынан алса болот. Мыйзамды бузуу менен алынган маалыматтар далил болуп саналбайт жана соттун чечими үчүн негиз катары колдонулушу мүмкүн эмес. Башка далилдерден эч айырмаланбаган соттук далилдер өзүнүн мазмуну боюнча өзүнүн процесстик формасына ээ. КРнын ЖПКнин 64-б.1п. иш жүзүндөгү маалыматтарды алуунун формасын жөнгө салат, атап айтканда: тараптардын, үчүнчү жактардын түшүндүрмөлөрү, күбөлөрдүн көрсөтмөлөрү, жазуу жүзүндөгү, буюм далилдери жана эксперттик корутундулар түрүндө. КРнын ЖПКнин 65- беренесинин маанисинде сот айрым укук мамилелерин тастыктоо үчүн мыйзам тарабынан жол берилгис далилдерди пайдаланууга укуксуз экендигин эске алуу зарыл, башкача айтканда, мыйзамда каралгандан башка формада алынган фактылык маалыматтар соттук далил болуп саналбайт. В.К. Пучинский[5] маалыматтарды жазуу, сактоо, кайра чыгаруунун ар кандай ыкмаларын, анын ичинде эң заманбап видео жана үн жазууларды, аудиттердик текшерүү мыйзамга ылайык далилдөө каражаттары боюнча бболлүштүрүү зарыл. Бирок ошол эле учурда автор өзгөчөлүктөрдү жокко чыгарууга болбойт деп белгиледи. конкреттүү мүнөздөгү материалдарды изилдөө жана баалоо. Видео жана үн жазуулар булагы боюнча материалдык далилдерге окшош, бирок магниттик алып жүрүүчүдө сакталган маалыматты кайра чыгаруу атайын ыкмаларды талап кылат. Демек, эгерде видео же үн жазуу далил катары таанылса, анда КРнын ЖПКнын 150-беренесинде ишти даярдоо боюнча иш-аракет катары жазууларды алдын ала угуу/көрүү/ көрсөтүү зарыл[6] Судья иштин катышуучу жактарын кабарлоо менен жана анда аудиожазуунун мазмуну /видео ойнотууда көргөндөрдүн сүрөттөлүшү/ мазмуну чагылдырылат бул жөнүндө протокол түзүүлүп андан кийин үнү/сүрөтү чыккан тарап бул протоколго кол коет. Мында судья далилдерди изилдөөнүн тартибин белгилөөдө КРнын ЖПКнин 177-беренесине ылайык ачык же жабык соттук териштирүүдө угуу/көрүү/жазуулар жөнүндө ойлорду эске алууга мүмкүнчүлүк алат, б.а. КРнын ЖПКнин 184-беренесинде каралган тартипке окшош жеке кат-кабарларды ачыкка чыгаруу үчүн, ошондой эле протоколго кол койгон тарап /анын үнүн/сүрөтүнүн инсандыгын тааныган кайра кийинчерээк күнөөсүн мойнуна алуудан баш тарткан учурда экспертизаны дайындабастан чечимде ушул моюнга алууга шилтеме кылса болот. Албетте, протоколго соттун сунушу боюнча тарап өз ыктыяры менен кол коюшу керек, антпесе мындай моюнга алуу далил катары колдонулушу мүмкүн эмес.Ошентип, КРнын ЖПКнин 165-б. күбөнү сот залынан чыгаруу каралган, ал эми КР ЖПКнын 178-б. сот күбөгө анын көрсөтмө берүүдөн баш тарткандыгы же качкандыгы жана билип туруп жалган көрсөтмө бергендиги үчүн жоопкерчилик. КРнын ЖПКнин 93-б. ылайык, сот гана экспертти дайындай алат же анын корутундусу талап кылынган маселелердин акыркы чөйрөсүн аныктай алат . Далилдерди алуу жана камсыз кылуу тартибин бузуу фактылык маалыматтарды далилдик баалуулуктан ажыратат. Чечимде жарандык процесстик мыйзамдардын ченемдерине ылайык сот тарабынан каралбаган маалыматтарга шилтеме жасоого да жол берилбейт. Далилдерди классификациялоо тарбиялык гана эмес, ошондой эле абдан маанилүү практикалык мааниге ээ, анткени ал аларды белгилүү бир топторго бириктирет, соттун карамагында болгон далилдөө каражаттарынын жана ыкмаларынын көлөмүн көрсөтөт, далилдердин айрым түрлөрүнүн өзгөчөлүгүн ачып берет. Булар маанилүү болуп саналат анткени далилдерди чогултуу, изилдөө жана баалоо процессинде эске алынат. Жарандык процесстик адабиятта классификациянын белгилүү бир түрдүүлүгү, аны жүзөгө ашыруунун ар кандай критерийлери бар, алардын айрымдары мүнөздөмөлөргө байланыштуу далилдерди иш жүзүндөгү маалыматтар катары мүнөздөп, б.а. мазмунуна таянып башкалары процессуалдык форманын өзгөчөлүктөрүн чагылдырышат, б.а. далилдөө каражаттарын берет.Жарандык процесстин ар кандай адабий булактарынан

[5]Пучинский В. К. Элементы доказательств в советском гражданском процессе. – М., 1986. – Б. 50 – 52.
[6]Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодекси 2017-жылдын 25-январындагы №14 [Электрондук ресурс], www.cbd.minjust.gov.kg

алынган далилдерди классификациялоо маселесин изилдөө соттук далилдерди классификациялоонун эң талашсыз негиздери жөнүндө тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет. Далилдердин мазмуну менен далилденүүчү фактынын ортосундагы байланыштын мүнөзү боюнча түз жана кыйыр болуп бөлүнөт. Түз соттук далил-дердин мазмуну фактынын бар же жок экендиги жөнүндө талашсыз тыянак чыгарууга мүмкүндүк берүүчү далилденүүчү факты менен бир тараптуу байланышка ээ. Өзүнчө алынган кыйыр далилдер бир нече божомолдорду пайда кылат. Негизсиз божомолдорду жокко чыгарып, так бир жыйынтыкка келүү үчүн кыйыр далилдерди башка далилдер менен байланыштырып салыштыруу зарыл.

Далилдерди түз жана кыйыр деп бөлүүнүн практикалык мааниси төмөнкүлөр: - бул далилдердин ортосундагы айырма судья/сот/ тарабынан далилдерди чогултууда эске алынат. Керектүү далилдер андан келип чыккан бардык божомолдорду жокко чыгарууга мүмкүн болгон көлөмдө болууга тийиш.

- тике далилдердин болушу анын мазмунун төгүнгө чыгаруу мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарбайт. Демек, иштин бардык жагдайларын ар тараптуу изилдөө талабы сот тарабынан жана тике далилдер болгондо аткарылууга тийиш;

- тике жана кыйыр далилдердин мүнөзү соттук далилдердин мазмунуна таасирин тийгизет: кыйыр далилдерди колдонуу далилдөө жолун узартат жана иштин негизги маселелерин чечүү жолунда сот үчүн кошумча кадамдарды жаратат.

Кыйыр далилдер анын актуалдуулугу жөнүндө маселени чечүүдө белгилүү бир кыйынчылыктарды жаратат. Иш боюнча иликтенип жаткан жагдайлар менен себептүү байланышта болгон далилдер гана тиешелүү болот. Ал эми, кээде мындай себептүү байланыш кыйла татаал формаларда көрүнсө да, актуалдуулук маселесин чечүү үчүн аны орнотуу зарыл. Мисалы, окуянын жагдайы жөнүндө башка адамдан уккан күбөнүн көрсөтмөсү туунду далил болот, ал эми күбөнүн көрсөтмөсү алгачкы далил болот. С.В. Курилев баштапкы жана туунду далилдердин жөнөкөй формулировкасын берет.

Баштапкы далил болуп биринчи булак саналат. Туунду далил деп башка далилдин мазмунун кайра чыгарган далилдер саналат. Бул эмгектин автору авторлордун түшүндүрмөлөрү классификациянын бул түрү үчүн бир эле негизди чагылдырат деп эсептейт, бирок С.В. Курилев жөнөкөй жана жеткиликтүү көрүнөт.

М.К. Треушниковтун пикири боюнча далилдерди баштапкы жана туундуга бөлүүнүн практикалык мааниси мындайча:[7]

- тигил же бул далилдерди түзүү процессинин маанилүүлүгү соттук териштирүүнүн жүрүшүндө далилдерди изилдөө процессин туура жүргүзүүгө, тараптарга, күбөлөргө, экспертке суроолорду туура коюуга жана иш боюнча зарыл болгон маалыматтарды табууга мүмкүндүк берет;

- мыйзам бизди туунду далилдердин тууралыгынан күмөн санаган учурда баштапкы далилдерди алууга умтулууга милдеттендирет; далилдерди карап чыгууда туунду далилдерди түзүү шарттарын жана алардын ишенимдүүлүгүнө таасир этүүчү жагдайларды текшерүү зарыл;

- судья /сот/ баштапкы далил эмес себептүү ишке тиркөөдөн баш тартууга укугу жок. Баштапкы жана туунду далилдердин ишенимдүүлүгү судья тарабынан иштин бардык материалдары менен тең салыштыруунун натыйжасында бааланат.

Жарандык процесстик адабиятта каралып жаткан соттук далилдерди классификациялоонун дагы бир түрү маанилүү көрүнөт, бирок классификациянын бул түрүн жүргүзүүдө ар кандай авторлор белгилүү бир биримдикке жетише элек.

Классификациянын бул түрү далилдердин булагына негизделет. Маалыматтын булагы адамдар да, буюмдар да болушу мүмкүн. Демек, далилдердин негизи адатта эки түргө бөлүнөт; жеке жана буюмдцу. Тараптардын жана үчүнчү жактардын түшүндүрмөлөрү, күбөлөрдүн көрсөтмөлөрү, эксперттердин корутундулары көпчүлүк авторлор тарабынан талашсыз түрдө жеке далил катары классификацияланат, ал эми буюмдар жана ар кандай предметтер талашсыз буюм далили катары классификацияланат. Мисалы, С.С Сатыбеков, Тараптардын, үчүнчү жактардын түшүндүрмөлөрүнөн, күбөлөрдүн көрсөтмөлөрүнөн жана эксперттердин корутундусунан тышкары жазуу жүзүндөгү

[7]*Гражданский процесс: Учебник. / Ред. Треушникова М.К. – М., 2004.*

далилдер, эгерде алар жазуу түрүндөгү жеке далилди андагы маалыматтарга ынандырса гана жеке далилдер болуп саналат.Эгерде алар өздөрүнүн касиеттери менен, мисалы, документтеги өчүрүлгөн изи, жазылган кол жазмасы менен ынандырса, автор буларды буюм далил катары классификациялайт.[8] Бул эмгектин автору бир катар жазуу жүзүндөгү далилдерди жеке катары классификациялоо ансыз деле татаал болгон далилдерди булагы боюнча классификациялоо маселесин татаалдаштырат, ошондуктан аларды материалдык катары классификациялоо ке-рек деп эсептейт. Ошентип, бардык далилдөө каражат-тарын жеке жана материалдык деп бөлүүгө болот.

Биринчисинде тараптардын, үчүнчү жактардын түшүндүрмөлөрү, күбөлөрдүн көрсөтмөлөрү жана эксперттердин корутундулары камтылууга тийиш.

Экинчи далилдөө каражаттары жазуу жүзүндөгү жана буюм далилдери болуп саналат.

Классификациялоону кароодо классификациялык белгилердин бири дагы бир далилди карап чыгууда жана баалоодо башкаларга караганда артыкчылык бербей тургандыгын эстен чыгарбоо керек.

Адабияттар:

Ченемдик актылар:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы 2021-жыл 5-май №59 [Электрондук ресурс], https://online.zakon.kz/ kg

2. Кыргыз Республикасы Асынын Жарандык Процесстик кодекси 2017-жыл 25-январь №14, [Электрондук дук ресурс], www . cbd minjust . gov . kg

Негизги адабияттар:

3. Жарандык процесстик укук / Ред. С.С Сатыбеков. – Б. , 2012.

4. Осокина Г.Л. Проблемы иска и права на иск. – Томск, 1981. – Б.21 – 24; Юдельсон К.С. советтик граждандык процесс. – М., 1985. – Б.200.

5. Гражданский процесс Н.А.Чечина, Д.М.Чечот. – М., 2000.

6. Пучинский В. К. Элементы доказательств в советском гражданском процессе. – М., 1986. – Б. 50 – 52.

7. Гражданский процесс: Учебник. / Ред. Треушникова М.К. – М., 2004.